

С. П. Кучин

кандидат економічних наук, доцент,
старший науковий співробітник наукового відділу
з проблем державної безпеки
Національного університету цивільного захисту України

СПЕЦИФІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ СФЕРИ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ ЯК ФАКТОР РЕАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЮ СФЕРОЮ

У статті досліджуються специфічні умови розвитку сфери культури в Україні як фактор реалізації механізмів державного управління соціально-культурною сферою. Проаналізовано умови розвитку сфери культури в Україні, визначено сучасні тенденції розвитку сфери культури, актуальні проблеми соціально-економічного та управлінського характеру, що гальмують ефективний розвиток сфери культури в Україні. Запропоновано вдосконалення сучасного правового механізму державного управління сферою культури в Україні.

Ключові слова: держава, управління, культура, специфіка, театр, мистецтво, політика, законодавство.

Постановка проблеми. Розвиток ринкових відносин сприяє формуванню принципово нових умов діяльності для підприємств, організацій, установ, зокрема й для сфери культури. Разом зі сферою матеріального виробництва перед сферою театрального мистецтва гостро постало питання успішної діяльності в умовах нової конкурентної боротьби. За цих обставин суб'єктам економічної діяльності, які працюють у сфері культури, треба вирішувати складне завдання, що полягає у поєднанні їхньої економічної та соціальної ефективності. Необхідність розв'язання нагальних проблем українського суспільства, вдосконалення механізмів державного управління сферою культури з урахуванням специфіки становлення і розвитку конкурентного середовища в соціально-культурній сфері визначили актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Широка палітра інформаційної бази міститься у дослідженнях проблем державного регулювання, соціального та економічного розвитку соціально-культурної сфери, фундаментальних роботах таких науковців: І. Безгін, А. Дегтяр,

Г. Задорожний, Ю. Ключко, В. Ковальчук, Ф. Колбер, Н. Корнієнко, С. Ленглі, М. Мойсеєв, А. Моль, Ж. Нантель, Ж. Писаренко, Ю. Помпеев, М. Поплавський, Г. Тульчинський, Н. Фесенко, В. Шейко, С. Шишкін, О. Шопша, М. Шустров та ін.

Мета статті полягає у виявленні особливостей, унікальних умов функціонування та динаміки розвитку сфери культури, що зумовлюють специфіку механізмів державного управління сферою культури, зокрема сферою театрального мистецтва в Україні. Завданнями дослідження є аналіз умов розвитку сфери культури в Україні, визначення сучасних тенденцій розвитку сфери культури, актуальних проблем соціально-економічного та управлінського характеру, що гальмують ефективний розвиток сфери культури в Україні, аналіз та вдосконалення сучасного правового механізму державного управління сферою культури в Україні.

Виклад основного матеріалу. Розвиток суспільства не може оцінюватися тільки з позицій економічної раціональності й ефективності, оскільки економічні відносини нерозривно пов'язані з соціальними, безпосередньо залежать від стану суспільної свідомості. Головні цілі діяльності у сфері культури містяться у соціальній

площині. Чи можливо досягати поставленої соціальної цілі та паралельно ставити за мету одержання прибутку? Допомогти відповісти на це питання може аналіз сучасних економічних умов господарювання у сфері культури, а саме у царині театрального мистецтва.

Досліджуючи економічні аспекти розвитку соціально-культурної сфери, можна виокремити головні проблеми зазначеного питання, що перебувають, так би мовити, «на поверхні». Одна з гострих проблем сучасного розвитку сфери культури полягає у тому, що специфіка функціонування та система управління й адміністрування не дозволяють повною мірою використовувати можливість зміцнення своєї матеріально-технічної бази за рахунок розвитку ефективного фінансового менеджменту, диверсифікації фінансових ресурсів, пошуку додаткових джерел фінансування.

Українські театри мають глибоке історичне коріння, широко відомі видатними фундаторами українського та світового театального мистецтва. За часів Радянського Союзу сфера культури мала багато краще фінансування. Сучасна Україна має значно скромніші обсяги ВВП, розмір доходної частини бюджету тощо (обсяг ВВП України 2015 р. склав 62,4% від показника 1990 р.) [1]. У таких умовах у разі ліквідації одного зі стаціонарних репертуарних театрів створити новий буде майже неможливо. Аби не спричинити негативні наслідки для суспільства, державні витрати на культуру не повинні становити менше 6% ВВП. В Україні цей показник довгі роки коливається на рівні 1% [2, с. 17].

Наприклад, у 2008 р. (цей рік свідомо аналізується як передкризовий) на підтримку і розвиток сфери культури були передбачені витрати на суму 1 030,5 млн. грн. Однак для здійснення повноцінної діяльності у сфері культури, реалізації нею усіх своїх функцій цього рівня фінансування було недостатньо. Слід зазначити, що вже з 2009 р. в умовах прояву кризових явищ державні витрати на фінансування сфери культури скоротились до мінімуму. Проте у бюджеті України на 2017 р. заплановано збільшення витрат на Міністерство культури на 25,5% (порівня-

но з 2016 р.) до 3,354 млрд. грн. Із них 1,5 млрд. грн. планується спрямувати на розвиток вітчизняного кіно, 647,35 млн. грн. – на підтримку національних театрів, 12,3 млн. грн. – на музей Небесної Сотні й архів Українського інституту національної пам'яті [3]. У 2016 р. державою вперше було задекларовано впровадження механізмів фінансування сфери культури не за залишковим принципом.

Бюджетні проблеми стали для сфери культури чи не найголовнішими. У сфері бюджетного фінансування соціальної сфери виокремлюють дві групи країн. Перша група країн має соціально орієнтовану економіку, що характеризується високим рівнем податків і соціальною спрямованістю видатків бюджету. Характерною особливістю цих країн є те, що їхні соціально-економічні системи налаштовані працювати на досягнення соціальної злагоди і високого рівня життя основної маси населення (Швеція, Німеччина, Данія, Австрія, Іспанія). Ця модель може функціонувати лише за умов високого рівня соціалізації національного доходу, акумуляції державою величезних фінансових ресурсів (наслідувати її Україна не може через брак фінансових ресурсів, хоча ця модель найбільше відповідає менталітету українського суспільства, бо базується на таких принципах, як соціальна справедливість, солідарність, колективізм) [4].

Друга група країн має ліберальну економіку, тобто нижчий рівень податків і менший рівень соціальних видатків із бюджету. Фінансування соціальної сфери відбувається за умовно-залишковим принципом, при якому держава бере на себе виконання тих функцій, які належним чином не виконує ринок (США, Канада). Таким чином, на основі аналізу бюджетного фінансування соціальної сфери розрізняють «соціально орієнтовану» та «ліберальну» моделі бюджету. Вони відрізняються між собою рівнем і складом соціальних видатків. Так, у середньому в розвинутих країнах світу частка соціальних видатків у ВНП дорівнює приблизно 25%, зокрема в США – 21%, а в Японії – близько 18%. З європейських країн Греція і Швейцарія відстають від середнього рівня, решта ж його випереджають. Пито-

ма вага соціального бюджету в них становить 30% [докладно див. 4]. Незважаючи на декларовану побудову в Україні соціально-орієнтованої економіки, в державі переважає ліберальна модель побудови бюджетної політики стосовно сфери культури, яка в певних прикладах продовжує фінансуватись за «залишковим» принципом та не має суттєвої частки у загальних видатках державного бюджету.

Окремою складною проблемою для сфери культури є низький рівень оплати праці. Якщо казати про рівень заробітної платні за кордоном, то погодинна оплата праці серед країн – учасниць ЄС коливається у межах 4–40 євро. В Україні ж погодинна оплата праці становить близько 0,3–0,4 євро. Ситуація з оплатою праці у сфері культури ще більш складна, бо рівень оплати праці у цій сфері у рази менший ніж, наприклад, у робітників промисловості. Це сприяє відтоку професійних кадрів, їх трудовій міграції за кордон.

Середньомісячна заробітна плата в Україні за видами економічної діяльності станом на жовтень 2016 р. склала: авіаційний транспорт – 23 963 грн., фінансова, страхова діяльність – 10 013 грн., інформація і телекомунікації – 9 320 грн., наукові дослідження – 5 822 грн., промисловість – 5 676 грн., гуртова і роздрібна торгівля – 5 633 грн., державне управління та оборона – 5 461 грн., наземний транспорт – 5 125 грн., будівництво – 4 529 грн., сільське господарство – 3 789 грн., творчість, мистецтво, розваги – 3 664 грн., освіта – 3 659 грн., бібліотеки, архіви, музеї – 3 576 грн., організація харчування – 3 414 грн., охорона здоров'я – 3 296 грн. На жаль, Державна служба статистики України подає інформацію щодо показників діяльності сфери культури разом із групуванням показників діяльності суб'єктів, які працюють у сфері спорту, відпочинку та розваг, що не дає чіткого уявлення саме про стан справ у сфері культури.

У зарубіжних країнах сфера культури традиційно користувалась значними податковими преференціями, що було пов'язано зі специфікою творчої праці й особливою суспільною значимістю створюваного нею продукту. Податкові методи фінансування культури стали ще ширше

застосовуватися, коли різке погіршення стану бюджетів у більшості країн призвело до певної переорієнтації їхньої державної політики від прямих до непрямих інструментів регулювання економіки. Система податкових пільг, як правило, поширюється як на окремих працівників і виробників товарів та послуг, так і на фінансових «донорів» культури [5, с. 140]. В Україні немає жодного прикладу пом'якшення податкового навантаження на подібні заклади або впровадження їх пільгового кредитування.

Посилює таку складну ситуацію норма Податкового Кодексу України [6], згідно з якою до переліку заборонених видів економічної діяльності для платників єдиного податку включено такий вид економічної діяльності, як «діяльність з організації та проведення гастрольних заходів». Наявність заборони стосовно цього виду економічної діяльності робить майже неможливим розвиток малого підприємництва у сфері театрального мистецтва, оскільки організація і проведення гастрольних заходів є обов'язковою умовою здійснення творчої та господарської діяльності театрів, засобом отримання додаткових обігових коштів. Під час гастролей театральні установи виконують свою освітянську місію, формують позитивну репутацію не тільки театру, а й впливають на імідж регіону або держави, яку представляє театральний колектив.

З огляду на те, що суб'єкти сфери культури в окремих випадках є підприємствами малого бізнесу, то з метою їхнього розвитку вважаємо необхідним внесення таких змін до Податкового Кодексу України: по-перше, вилучити з переліку заборонених видів економічної діяльності для платників єдиного податку такий вид економічної діяльності, як «діяльність з організації та проведення гастрольних заходів» (збереження цієї законодавчої норми звужує реалізацію функції сфери театрального мистецтва, особливо освітньої); по-друге, з метою зменшення ціни і зростання попиту на продукцію сфери культури звільнити суб'єкти сфери культури від сплати податку на додану вартість.

Інша проблема розвитку сфери культури – це тиск з боку комерційних струк-

тур, які зацікавлені в майні, земельних ділянках, що належать до сфери культури. Жодного разу в засобах масової інформації не можна було почути, що інвестори залюбки хочуть інвестувати кошти в театр, бібліотеку або музей. Інвестор радше докладе великих зусиль для інвестування у промислове або торгове підприємство, аніж вкладатиме кошти у сферу культури.

Дослідники називають основні негативні тенденції, що характеризують сферу культури на сучасному етапі розвитку суспільства:

- збільшення відстані між інноваційним потенціалом культури та масовою здатністю його засвоєння і використання у щоденній соціокультурній практиці;

- подальша тенденція соціального розшарування через диференціацію у доходах населення за такими показниками: образ і стиль життя, соціальна ідентичність, соціальний статус та соціальна позиція;

- посилення процесів розмивання духовної самобутності української культури (небезпека її вестернізації, втрата історико-культурної самобутності окремих територій і малих містечок; уніфікація звичаїв, традицій та стилю життя; стандартизація культурних запитів унаслідок масованого тиражування західних зразків);

- зменшення показників духовного життя суспільства (зростає відстань між спеціалізованим і побутовим рівнями культурного розвитку, що призводить до падіння художнього смаку, зменшення вимог до художнього рівня творів літератури, кіно, музики), переорієнтація масової свідомості з духовних, гуманістичних цінностей на цінності матеріального благополуччя і гедонізму;

- надмірна комерціалізація соціально-культурного життя, яка призвела до зменшення безплатних соціокультурних послуг, зміщення пріоритетів культури із змістової складової на отримання прибутку. Це зумовило стандартизацію культурних запитів, уніфікацію звичаїв, традицій, способу життя (особливо міського населення) за зарубіжними зразками, значну втрату національно-культурної ідентичності, нівелювання культурної індивідуальності, розвиток споживацтва [7].

На нашу думку, найбільш небезпечними сучасними тенденціями є розвиток в українському суспільстві принципів гедонізму і споживацтва – надання пріоритетного значення фізичному задоволенню та ототожнення особистого щастя із купівлею і споживанням матеріальних цінностей.

Це дозволяє зробити висновок, що нинішня модель фінансування і маркетингової політики у сфері культури не може задовольнити декларовані інтереси держави. Таким чином, першочерговими соціально-економічними проблемами розвитку підприємств, організацій та установ сфери культури в Україні є: низький рівень інформатизації; нестача фінансових ресурсів та профільних фахівців; низький рівень оплати праці та соціального статусу працівників, що негативно позначається на мотивації праці і заважає залученню молодих талановитих спеціалістів; відсутність дієвого законодавчого механізму для адаптації до ринкових умов і масштабної державної програми розвитку сфери культури; несприятливе податкове законодавство; відсутність систематичного впровадження новітніх методів управління; ігнорування маркетингових методів розширення збуту.

Сфера культури відрізняється специфічною формою функціонування, що проявляється у необхідності збалансованого регулювання їхньої діяльності з боку держави та фінансування як державними коштами, так і коштами з інших альтернативних джерел. Така необхідність виникає через позитивні зовнішні ефекти культурної діяльності, а також через різні зовнішньоекономічні причини суспільної підтримки сфери культури [8, с. 211]. Крім цього, така необхідність може бути обґрунтована і з економічного погляду. Історичний досвід розвитку сфери культури в ринкових умовах дозволяє зробити висновок про обмежений характер дії ринкових регуляторів у цій сфері. Можливість здійснення творчої і господарської діяльності за ринковими принципами для більшості суб'єктів сфери культури є дуже обмеженою і проблематичною. У сучасних умовах розвитку національного господарства України багато хто з них зіштовхується з проблемами не розвитку, а виживан-

ня, потребує всебічної підтримки з боку органів державної влади та місцевого самоврядування.

Сучасна соціально-економічна ситуація змушує сферу культури ставати на рейки ринкових відносин і шукати шляхи забезпечення свого існування в умовах жорсткої конкуренції та «примату» економічної доцільності суб'єктів національної економіки. В таких умовах послуга актора, бібліотекаря тощо, що є результатом кропіткої творчої роботи, стає продукцією, яку необхідно реалізувати з найбільшою ефективністю для виробника.

Крім орієнтації на бюджетне фінансування, керівникам сфери культури необхідно розробляти і впроваджувати плани залучення коштів із різних джерел, формувати стратегію інвестиційної привабливості та впроваджувати принципово нові інвестиційні проекти.

Однак у такому разі перед керівниками, насамперед театральних закладів, постає складна проблема. Ця проблема пов'язана з можливою загрозою для театрів, яка пов'язана з перемогою принципів економічної ефективності над соціальною. Коли бажання отримати прибуток перевищить мету соціальної ефективності, а театр перетвориться на суто комерційний проект, тоді сформується добре підґрунтя для розвитку в театрі такого явища, як «масова культура», яка в багатьох своїх проявах не є орієнтиром та взірцем визначних досягнень світового і вітчизняного театального мистецтва. Тому завдання управлінців сферою культури полягає у поєднанні принципів соціальної ефективності з компонентами комерційної діяльності, які повинні сприяти зміцненню фінансово-матеріального становища сфери культури, подоланню соціально-економічних проблем її розвитку.

Нині зростає потреба сфери культури в самостійному забезпеченні ефективного виробництва та продажу своєї продукції. Складність проблеми полягає як в організації ефективного процесу виробництва, так і у формуванні відповідних потреб у суспільстві. В сучасному українському суспільстві спостерігається тенденція до зниження зацікавленості, особливо молодого покоління, до художніх, естетичних

цінностей. Це вкрай негативно позначається на кількості споживачів театральних послуг. Дослідники розрізняють зовнішні і внутрішні причини та передумови, які стримують реалізацію цих потреб або породжують «забуття театального життя». До зовнішніх причин належать матеріальні й організаційно-побутові проблеми, відсутність інтересу до театру в колі свого спілкування. Суб'єктивними (особистісними, внутрішніми) причинами найчастіше називають втомленість після роботи та естетичну невідповідність.

Висновки і пропозиції. Для гармонійного розвитку особистості, населення має бути забезпечений певний комплекс культурно-мистецьких послуг. Держава мусить проводити ефективну політику у сфері культури. В Україні сьогодні переважно зберігаються застарілі підходи до формування відповідної державної політики. Держава прагне опікати цю сферу, але не забезпечує їй необхідних умов для сталого розвитку, не даючи відповідних стимулів для її самостійного господарювання.

Серед основних об'єктивних причин складного становища у сфері культури слід назвати трансформаційні процеси, що відбувались в українському суспільстві в роки незалежності, зокрема, перехід до ринкової економіки. Це гостро проявилось у сфері культури – з одного боку, в занепаді успадкованої від радянської доби культурно-мистецької інфраструктури та системи управління нею, у кризі старої системи цінностей; а з іншого боку – в надто повільному напрацюванні нових принципів і механізмів державної підтримки культури, у проявах нового культурного розшарування суспільства, що супроводжує соціальне розшарування.

Сфера культури в умовах сучасного ринку повинна вирішувати надскладне завдання збереження свого місця у загальній структурі економіки й виконувати весь комплекс функцій для досягнення еkleктичних цілей. Сучасні соціально-економічні умови в Україні не можуть повною мірою сприяти ефективному розвитку сфери культури. Вирішення проблем, що накопичились у сфері культури, потребує не тільки належного бюджетного фінансування, а й удосконалення механізмів дер-

жавного управління, фінансової підтримки, поліпшення системи корпоративного управління, підвищення рівня менеджменту в закладах культури.

Розвиток і найбільш повна реалізація людського потенціалу можливі за умови вдосконалення духовних, моральних якостей людини. Сфера культури повинна мати більшу значущість для сучасного українського суспільства. На жаль, суспільна установка на повсюдність сучасного ринку нівелює значення сфери культури, яка відтісняється на другорядні позиції, а іноді повністю втрачає свою вагу, знищуючись приматом речовинно-економічної вигоди. Тому аналіз умов і особливостей розвитку сфери культури залишається пріоритетним напрямом наукових досліджень.

В умовах українських реалій соціально-культурному розвитку людини приділяється другорядна увага. Духовно-моральні чинники розвитку суспільства продовжують стрімко втрачати своє значення і вагу для більшості пересічних громадян України.

Сучасна кризова ситуація у сфері культури характеризується зниженням потреб у традиційних видах мистецтва, певною втратою інтересу до вітчизняної культури і збільшенням потреби у продукції масової культури різних жанрів. Із 1990-х років сфера культури на пострадянському просторі переживає фінансові труднощі, посилені відсутністю реформ у системі управління та фінансування. Значна кількість клубів і будинків культури, бібліотек, кінотеатрів, особливо в селах і малих містах, починаючи з 90-х років ХХ ст., були закриті або перепрофільовані [9].

В умовах багатовекторності цілей діяльності закладів сфери культури важливого значення набуває необхідність усвідомлення того, що «заробляння» грошей, от-

римання прибутку не повинно бути метою діяльності у сфері культури, а може бути лише засобом досягнення цілей і реалізації суспільно-моральної функції. У сфері культури економічна функція обов'язково має бути суворо підпорядкована суспільно-моральній функції.

Список використаної літератури:

1. Макроекономічні показники [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Ключко Ю. Розвиток соціально-культурної сфери України в умовах ринкових відносин: пошук нових моделей / Ю. Ключко. – К. : Нац. парл. б-ка України, 2003. – 28 с.
3. Проект державного бюджету на 2017 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.kmu.gov.ua.
4. Швайко М. Зарубіжний досвід бюджетного фінансування соціальної сфери та можливості його використання в Україні / М. Швайко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – Суми, 2003. – Т. 7. – С. 154–158.
5. Абанкина Т. Многоканальное финансирование культуры и искусства: зарубежный опыт / Т. Абанкина // Журнал Новой экономической ассоциации. – М. : ОАО «Первая образцовая типография», 2012. – № 2 (14). – С. 138–141.
6. Податковий Кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
7. Розробка проектів нормативних актів у сфері культури та мистецтва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.culturalstudies.in.ua/zv_2009-11.php.
8. Шишкин С.В. Экономика социальной сферы / С.В. Шишкин. – М. : ГУВШЭ, 2003. – 365 с.
9. Національний звіт про культурну політику в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/index>.

Кучин С. П. Специфические условия развития сферы культуры в Украине как фактор реализации механизмов государственного управления социально-культурной сферой

В статье исследуются специфические условия развития сферы культуры в Украине как фактор реализации механизмов государственного управления социально-культурной сферой. Проанализированы условия развития сферы культуры в Украине, определены современные тенденции развития сферы культуры, актуальные проблемы социально-экономического и управленческого характера, которые тормозят эффективное развитие сферы культуры в Украине. Предложено совершенствование современного правового механизма государственного управления сферой культуры в Украине.

Ключевые слова: государство, управление, культура, специфика, театр, искусство, политика, законодательство.

Kuchyn S. Specific conditions for the development of the cultural sphere in Ukraine as a factor of the implementation of state regulation mechanisms in the social and cultural sphere

The article deals with specific conditions of the development of culture in Ukraine as a factor of the implementation of state regulation mechanisms in the social and cultural sphere. The conditions for the development of culture in Ukraine have been analyzed; current cultural trends, relevant issues of social, economic and managerial nature hindering effective development of culture in Ukraine have been identified. Improvement of the modern legal framework of state regulation in the sphere of culture in Ukraine has been offered.

Key words: state, regulation, culture, specificity, theater, art, politics, legislation.